

КОГНІТИВНА ЛІНГВІСТИКА

УДК 801.81: 398.8: 811

Ніна Данилюк, д-р філол. наук, проф.
Східноєвропейський національний університет
імені Лесі Українки, Луцьк

МОВНА КАРТИНА СВІТУ В ПОЕТИЧНИХ ТЕКСТАХ ЗБІРКИ ЛЕСІ УКРАЇНКИ “НА КРИЛАХ ПІСЕНЬ”

Розглянуто художньо-виразові засоби творення мовної картини світу в поетичних текстах Лесі Українки. Як джерело використано лексикографічну працю “Словник мови Лесі Українки (на матеріалі збірки “На крилах пісень”)” у 2-х частинах (Луцьк, 2012, 2016). Мовну картину світу Лесі Українки змодельовано на основі мікроконтекстів із ключовими словами-іменниками. Її формують назви осіб за родинними стосунками, найменування рослин, тварин і птахів, небесних світил, змін у природі, географічних об’єктів, житла, предметів побуту, прикрас, обрядових дійств і їх учасників, абстрактних понять.

Ключові слова: мовна картина світу, художньо-виразовий засіб, ключове слово, епітет, метафора, символ, поетичний текст, “Словник мови Лесі Українки (на матеріалі збірки “На крилах пісень”)”.

Як відомо, картиною світу (синоніми – образ, модель світу) називають сукупність уявлень людини про дійсність, сформованих внаслідок її життєвого досвіду, або ж знання певного народу чи людства в цілому про навколишні явища і процеси [див.: Роль : 17]. Н. Арутюнова, звертаючи увагу на антропоцентричний характер ідеалізованої моделі світу, пише, що “до неї входить цілком і повністю сама людина” [Арутюнова : 181]. Мовна картина світу – це “членування предметного і поняттєвого світу засобами мови – словниковими, граматичними одиницями” [Єрмоленко : 93]. Аналізуючи мовні елементи: фонетичні, лексичні, морфологічні, синтаксичні, – з’ясуємо, “яким чином мова, формуючи свою систему, створює ідеальну дійсність (паралельний духовний світ), що не є копією реального світу, а його духовним відповідником, його наці-

онально-психологічною моделлю, універсальною для нації і неповторною у своїй структурі” [Федик : 13].

Думки про мову як засіб пізнання навколишнього світу, про відмінності в характері мов, пов’язані зі способом мислення і сприйняття народу, висловлювали свого часу В. фон Гумбольдт, О. Потебня, Л. Щерба, Е. Сепір, Б. Уорф. До проблеми національної мовної картини світу безпосередньо зверталися Г. Колшанський, Ю. Караулов, В. Русанівський, Ж. Соколовська, Є. Бартмінський, Л. Лисиченко, В. Жайворонок та інші дослідники. Зокрема, принципи моделювання етнічної мовної картини світу сформулював Є. Бартмінський [Bartmiński]. Науковий опис образу світу в східнослов’янських парадигмах здійснила Ж. Соколовська [Соколовская]. Своє бачення структури концептуально-мовної картини Універсуму, в якій поєднано сприйману картину світу людиною (людством) загалом і людиною (етносом) зосібно, запропонував В. Жайворонок [Жайворонок : 14]. Однак на матеріалі поезії видатної письменниці кінця ХІХ – початку ХХ ст. Лесі Українки поняття мовної картини світу ще не розглянуто, що й зумовило вибір теми цієї розвідки, мета якої – проаналізувати виразові засоби творення мовної моделі світу в поетичних текстах збірки “На крилах пісень”.

У статті як джерело використано перші дві частини “Словника мови Лесі Українки (на матеріалі збірки “На крилах пісень”)” (Луцьк, 2012, 2016), які підготовлені викладачами Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка – Н. Дарчук, Н. Чейлитко і В. Сорокіним і Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки – Н. Данилюк і Н. Іовхімчук на основі прижиттєвого видання 1893 року (див.: Словник–1; Словник–2). Ця праця містить усі реєстрові слова за алфавітом, змінювані одиниці наведено в початковій формі. До першої частини увійшли тільки загальні іменники з початковими літерами А–М, писані кириличною графікою, до другої – загальні іменники з початковими літерами Н–Я та власні назви, зафіксовані кирилицею й латиницею. В інших книгах заплановано подати прикметники,

дієслова, прислівники. Представлено передусім повнозначні частини мови, оскільки вони найпоказовіші для ідіолекту письменниці й можуть виступати ключовими словами індивідуально-мовної картини світу. Згодом буде видано тлумачний словник, до якого увійдуть усі використані у збірці одиниці. Зауважимо, що уклавши подібні словники на основі інших двох прижиттєвих збірок – “Думи і мрії” (Львів, 1899) і “Відгуки” (Чернівці, 1902) і долучивши тексти, які лишилися поза збірками (більшість з них увійшло до видання “Неопубліковані твори” (Львів, 1947)), у перспективі можна буде отримати зведений словник мови поезії Лесі Українки.

Кожна словникова стаття в перших двох книгах названої лексикографічної праці містить реєстрове слово, після якого курсивом вказано частину мови, коротку граматичну характеристику (рід, за необхідності – число). Далі латиницею позначено абсолютну частоту (x_{abs}), середню частоту (x_{sred}), середньоквадратичне відхилення значень абсолютної частоти (σ), коефіцієнт варіації (V), кількість різних творів, до яких увійшло слово (R). Потім наведено ілюстративний матеріал, представлений мікроконтекстами (поетичний рядок, кілька рядків або строфа, що становлять змістове ціле; назва твору), у дужках – назва поезії. Крім слів, у виданні наведено юкстапозити, складники яких перебувають в атрибутивних або зіставних відношеннях, а залежні слова виконують функцію прикладки, напр.: *даремщина-панщина, дівич-вечір, зоря-сльоза, казка-дивниця, квітка-надія*. Частину подібних одиниць формують синоніми: *буря-негода, думка-гадка, жаль-туга*. Окремим реєстровими словами є: 1) лексеми зі здрібнілим і пестливим значенням (*вікно, віконце, віконечко*); 2) суплетивні форми іменників (*дитина, діти*); 3) лексичні омоніми, які позначено арабськими цифрами вгорі з правого боку слова (*постать* – ‘смуга поля’, *постать* – ‘обриси тіла’); 4) графічні та фонетичні варіанти (за доцільності).

Важливим показником авторського ідіолекту виступає частотність уживання мовних одиниць. У першій книзі словника найбільш частотним виявився іменник *море* (46 слововживань

у 19 текстах). Очевидно, це зумовлено емоційним сприйманням великої водної стихії Лесею, яка вперше її побачила. Високу частоту має також слово *люди* (ім. мн. – 40 слововживань у 17 текстах) та його варіант *люд* (ім. ч. р. – відповідно 17 – 4). Частоту понад двадцять виявлено у слів *думка* (відповідно 29 – 15), *дівчина* (28 – 7), *доля* (28 – 16), *край* (28 – 17), *квіти* (26 – 11), *воля* (24 – 17), *країна* (24 – 17), *горе* (23 – 17), *гай* (23 – 11), *жаль* (22 – 12), *мрія* (22 – 12), *лихо* (21 – 15). Це назви домінантних абстрактних понять, природних об'єктів у рідній країні, а також іменник *дівчина*. До частотних належать також слова на позначення явищ і змін у природі: *година* (19 – 13), *вітер* (18 – 12), *зук* (17 – 8), *гора* (15 – 12), *квітка* (15 – 10), *місяць* (15 – 8), *весна* (14 – 10); людей: *дитина* (15 – 6), *козаченько* (15 – 1), *мати* (12 – 7); абстрактних понять: *журба* (14 – 12), *душа* (13 – 10), *життя* (13 – 9). Серед іменників із частотою *один* виділимо кілька груп назв: 1) абстрактних явищ (*багатство*, *безталання*, *братерство*, *веселоці*, *вигода*, *визволення*, *відгук*, *вітання*, *геройство* та ін.); 2) природних реалій (*балка*, *блискавка*, *верхів'я*, *глушина*, *горбок*, *дно* та ін.); 3) людей (*ватаг*, *велетень*, *дівча*, *кобзар*, *крамар* та ін.); 4) мало поширених рослин і тварин (*азалія*, *гіацинт*, *лілея*; *гадина*, *газель*, *звір*, *звірина* та ін.); 5) споруд (*брама*, *будинок*, *вітряк*, *господа*, *замок* та ін.); 6) певних місць (*божище*, *границя*, *звалище*, *кладовище* та ін.). Значну кількість таких одиниць формують морфолого-словотвірні варіанти-демінітиви (*брівка*, *віконечко*, *гніздечко*, *дівчатко*, *дівчинка*, *діточка*, *доня*, *доріженька*, *дружечка*, *думонька*, *краплинка*, *крильцята* й ін.) (Словник-1).

У другій книзі словника найчастотнішими є іменники *серце* (68 слововживань у 9 текстах), *пісня* (відповідно 54–11), *сльоза* (46–11), *сон* (35–10), *ніч* (34–15), *небо* (30–19), *співець* (30–10), *промінь* (29–9), *хвиля* (у значенні 'хвилина' (29–15)), *спів* (29–11), *слава* (26–10), *хата* (26–10), *проміння* (22–10), *слово* (22–9), *надія* (22–14), *туга* (21–14), *хмара* (20–15), *сонце* (19–10), *щастя* (17–13) та ін. Серед них переважають назви конкретних (чи конкретно-абстрактних) й абстрактних понять, пов'язаних із людиною (*серце*,

пісня, сльоза, співець, спів, слово; слава, надія, туга, щастя та ін.), найменування явищ природи (ніч, небо, промінь, хмара, сонце та ін.), реалій українського етносередовища (хата). На першому місці за частотністю у збірці загалом знаходиться іменник *серце* (68–9) разом із його демінутивом *серденько* (2–10). Найнижчу частоту вживання (1) мають слова *одвага*, *одрадість*, *поживок*, *покраса*, *погорда*, *погуляння*, *послухання* та ін., що виступають словотвірними варіантами нормативних на сьогодні форм.

У текстах Лесі Українки ключове слово *серце* (*серденько*) реалізує такі значення: ‘орган тіла людини’ (*І як **серце** моє стукотіло* (“Безсонна ніч”); ***Серденько** міцніше забилося* (“Місячна легенда”)), ‘орган людини як місце зосередження почуттів’ (*Самсонові докірлива та мова **У серці** тяжко, гостро віддається* (“Самсон”); *І тяжко йому невизраїї муки **Серденько** зболіле стисли* (“Місячна легенда”)), перен. ‘ласкаве звертання до когонебудь’ (*Олесю, **серденько**, Співай веселенько!* (“Веснянка”)). Іменник *серце* (*серденько*) супроводжують такі образні означення: *бідне, безталанне, знебуле, невгамовне, щире*, напр.: *Але сам своїм **серденьком** бідним Я життя тому скарбові дав* (“Місячна легенда”); *Ох, я знаю, комусь-то вона **Безталанне серденько** крас!* (“Розбита чарка”); *Того я **щирим серденьком** вітала* (“Мій шлях”); *Тихе море спокою навчило **Невгамовне серце** моє* (“На човні”). Слово входить до метонімії із дієслівним компонентом, як-от: *Гине безславно Самсон в самотині, **Серцем** же рветься свій люд визволять* (“Самсон”); *Хто поважитья людськеє горе Світовеє **серденьком** збагнути?* (“Безсонна ніч”). У збірці використано низку фразеологізмів, у складі яких є одиниця *серце* (*серденько*): *Тихо скрізь і на **серденьку** тихо, Десь журба з нього згинула пріч* (“На човні”) – ‘спокійно’; *Тихо, любо жилося дитині І ніщо не сушило **серденька*** (“Місячна легенда”) – ‘не було турбот’; *Жаль нерозважений, жаль незабутий **Серце** знебуле і **рве** і **гнітить!*** (“Самсон”) – ‘тривожить’ та ін. З огляду на сказане Лесину поезію можна назвати “кордоцентричною”.

Поетеса активно послуговується пестливо-зменшеними одиницями, що в текстах можна об’єднати у варіантні ряди на

зразок: *панна – панянка, панночка; син – синок, синопько; тато – татко, татусь; річка – річенька, річечка; роса – росина, росинка, росиця; рука – ручка, рученя, руця; хата – хатина, хатинка, хатонька; сльоза – сльозина, слізонька; хмара – хмарка, хмарина, хмаринка, хмариночка, хмаронька; човен – човник, човенце, човночок. Афіксація і юкстапозиція – це найпродуктивніші моделі, за якими творяться авторські неолексеми, як-от: *первісночка, скеліна, пташки-пісні, натуро-ненько, розважатъ-гадати* (Словник–2).*

Словник іменників, використаних у збірці “На крилах пісень”, дає змогу представити мовну картину світу Лесі Українки, змодельовану на основі ключових слів. Її формують назви осіб за родинними стосунками (*мати (матінка, матуся), мама, ненька, отець, син (синопько), дочка, дід (дідусь), дитя, дитина (дитинопька), діти (дітки), онуки*), рослин (*верба, дуб, тополя, сосна, калина; барвінок, рожка (роженька), рута, любисток, конвалія, льон*), тварин і птахів (*кінь, козеня, корова; голубка, соловейко, чайка, пташина*), небесних світил (*небо, зоря, зірка (зіронька), місяць, молодик, сонце*), змін у природі (*зима, літо, день, ніч, дощ, вітер, роса, хмара*), географічних об’єктів (*балка (балочка), бережок (бережечок), яр (ярочок), гора, круча, бескид; бір, гай, діброва, ліс, луг; річка (річенька, річечка), море, поле, шлях*), житла (*хата, будинок*), предметів побуту (*колиска, човен*), прикрас (*вінок, кораль*), обрядових дійств і їх учасників (*дівич-вечір, молода, староста (старостонька), дружка, кобзар, лірник*), міфологічних істот (*русалка*), абстрактних (абстрактно-конкретних) понять (*бажання, біда, воля, добро, доля, дух, душа, жаль, журба, надія, мрія, правда, слава, туга; серце*) та ін.

В аналізованій збірці зафіксовано декілька лексичних одиниць та їхніх фонетичних і морфолого-словотвірних варіантів на позначення України: *Україна (Вкраїна), сторона (сторонька), край, країна, земля з атрибутами моя, рідна, кохана, мила, безцасна*, що свідчить про особливе ставлення молодої поетеси до рідного краю, напр.: *До тебе, Україно, наша бездоляная мати, Струна моя перша озветься* (“До (Гімн. Grave)”); *Надія верну-*

тись ще раз на Вкраїну, Поглянуть іще раз на рідну країну (“Надія”); *Нехай мої співи літають По рідній коханій моїй стороні* (“Si (Settina)”); *Осяяти землю безщасною треба!* (“Сторононько рідна, коханий мій краю!”). Авторка виокремила назви двох етнографічних регіонів – *Волинь і Поділля (Подолля): Ой, чи так красно в якій країні, Як тут, на нашій рідній Волині!* (“Вечірня година”); *Красо України, Подолля! Розкинулось мило, недбало!* (“Красо України, Подолля!”).

Український простір характеризують такі назви артефактів, як *місто, село, хата (хатина, хатинка, хатонька), садок (садочок), вітряк, дорога (доріженька), шлях, стежка (стежечка)*. У збірці, крім загальної назви *місто*, вжито ще й власні: *Луцьк* (у датуванні поезії “Надія”), *Славута, Ялта* (у назві твору “Надсонова домівка в Ялті”), *Єваторія* (у датуванні текстів “Місячна легенда”, “Негода”, “Тиша морська”, “Безсонна ніч”), *Бахчисарай*. У підписах із датами до творів використано також власну назву села *Колодяжне*. Спостерігаємо певний контраст у зображенні міста й села: *місто великеє, широке, душе* (там – самотність), *село – хороше, красне, степове* (там – воля), пор.: *Ох, біда самотному У місті широкім Себе почувать одиноким!* (“Великеє місто. Будинки високі...”); *Далі, далі від душеного міста! Серце прагне буять на просторі!* (“Далі, далі від душеного міста!”); *Онде балочка весела, В ній хороші, красні села* (“Красо України, Подолля!”).

Особливу теплоту у змалюванні української хати передано завдяки використанню песливо-зменшених утворень на зразок *хатина, хатинка, хатонька: Діти нудяться в хатині, Нудять, нарікають...* (“Літо краснеє минуло...”); *І до білої хатинки, Немов мати до дитинки, Вийшло сонце, засвітило І хатинку звеселило* (“На зеленому горбочку...”). Поетеса полуговується типовими фольклорними епітетами *біла, нова: Тільки на хатоньці білій Видно зеленую стріху* (“Сонечко встало, прокинулось ясне...”); *Йдуть до сусіда в новую хату, – Сватають в його дочку багату!..* (“Русалка”). *Хата* асоціюється з рідною матір’ю, із теплом родинного вогнища: *Він згадав, як в сій самій хатині*

З ним була його **ненька рідненька** (“Місячна легенда”). У поезії, присвяченій Тарасові Шевченку, *рідна хата* стає знаком своєї країни, котра, так само, як і в народній поезії, протиставлена *чужій сусідській хаті* (північній сусідці): *Колись нашу рідну хату Темрява вкривала, А чужа сусідська хата Світлами сіяла; Багатіла чужа хата, Лиха там не знали; – Туди й наші українці Дари доношали* (“На роковини Шевченка”).

Традиційна сільська *хата* неодмінно пов’язана з садком: *Там хати садками вкриті* (“Красо України, Подолля!”); *Коло річки, у садочку Маленька хатина...* (“Русалка”). Слово *садок* у поезіях Лесі Українки реалізує не лише основне значення – ‘присадибна ділянка, засаджена плодовими деревами, кущами, квітами’, а й додаткові етнокультурні елементи змісту: ‘батьківський дім’, ‘місце зустрічі закоханих’, ‘місце вирощування обрядових трав’: *Щовечора, як зіронька До місяця сходить, Молодая дівчинонька В садочок виходить* (“Русалка”); *Пішла з жалем дівчинонька Та у свій садок, Щоб нарвати барвіночку Інший на вінок* (“Русалка”).

Важливе значення у творах Лесі Українки мають словапоняття *дорога* (*доріженька*), *шлях*, *стежка* (*стежечка*). Вони не лише означають ‘смугу землі, по якій їздять і ходять’ (*Дорога довга. Чагарі, долини* (“Байдари”)); *Там за містом понад шляхом битим, По гарячій каменистім полі Йде дівча татарськеє вродливе...* (“Татарочка”)), а й можуть реалізувати переносні семи – ‘життєвий шлях’, ‘певний вчинок у житті’, як-от: *Чи до мети я певної дійду, Чи без пори скінчу свій шлях тернистий, – Бажаю так скінчити я свій шлях, Як починала: з співом на устах!* (“Мій шлях”); *Або погибель, або перемога, Сі дві дороги перед нами стане...* (“Всі наші сльози тугою палкою”). Авторка використовує народнопоетичний епітет *битий*. Атрибутивне словосполучення *шлях тернистий* стало основою для прикладкової одиниці *шляхи-терни*, утвореної за типовою фольклорною моделлю: *І, може, зустрінься пісня моя самотная У світі з пташками-піснями, То швидко полине тоді тая гучная згряя Далеко шляхами-тернами* (“Do (Гімн. Grave)”).

Рідну країну молода поетеса сприймає через призму розкішної природи. Зокрема, виявляємо назви рельєфу, властивого для різних частин України: *балка (балочка), бережок (бережечок), яр (ярочок), гора, круча, бескид*, напр.: *Он степовес село розляглося **В балці** веселій та милій* (“Сонечко встало, прокинулось ясне...”); *Проти хати миленького **На бережок** виїде* (“Русалка”); *Он **ярочки** зелененькі, Стежечки по них маленькі* (“Красо України, Подолля!”). Зображаючи гористу місцевість Криму, письменниця послуговується не тільки загальноновживаним словом *гора*, але й менш частотними *круча, бескид* та власною назвою *Байдари*, пор.: *З **гір** аж до моря уступи сягають, Люде прозвали їх „Чортові сходи”* (“Мердвен”); *Мов невидимая рука тут положила Границею оці дві **гори**, Що високо до неба по-здіймались, Один зелений **бескид**, другий – темний* (“Байдари”).

Назви місцевості, порослої деревами і кущами, формують великий синонімічний ряд: *бір, гай, діброва, ліс, луг*, напр.: *...аж знову **Бори** величезні, густії Провадять таємну розмову* (“Красо України, Подолля!”); *То в **гай** ходить, то в садочок* (“Русалка”); *Я все покидаю: садочки рясні, І темні **діброви**, і ниви ясні* (“У путь”); *з очей скрився **ліс*** (“Далі, все далі!..”); *Шумлять на прощання Зелені **луги*** (“Далі, все далі!..”). Очевидно, це свідчить про добру обізнаність авторки з різновидами лісу. Виділяємо кілька назв на позначення ділянок землі, використовуваних для посівів, зокрема, *поле, лан, нива*: *Літатиме в чистому **полю*** (“До (Гімн. Grave)”); *Хвилюють **лани** золотії, Здається, без краю* (“Красо України, Подолля!”). Зауважимо, що крім типового для народної пісні епітета *чисте (поле)*, а також властивого українській поезії метафоричного означення *золотії (лани)*, у текстах Лесі Українки знаходимо метафоричний образ-персоніфікацію: *Он **латані ниви**, Наче плахти, – навкруги **розляглись*** (“Далі, все далі!..”). Рівнинний простір представляє також лексема *степ*, що стала вже константою нашої культури. У поетеси це не лише ‘великий безлісий, вкритий трав’янистою рослинністю простір у зоні сухого клімату’, а й символ волі, звитяги та, нерідко, загибелі козаків. У мікроконтексті зі словом *степ*, що має атрибут *без*

краю, виявлено найменування *могила*: *А далі, – де гляну, – Далі все степ той без краю, Тільки вітряк виринає де-не-де з туману; Часом могилу стріваю* (“Сонечко встало, прокинулось ясне...”).

Водні об’єкти у збірці “На крилах пісень” позначено одиницями *річка* та *море*, перша з яких побутує в пестливо-зменшених формах *річенька*, *річечка*, напр.: *Все дивиться на річеньку, Очей не спускає* (“Русалка”); *Цілу ніч до зорі я не спала, Прислухалась, як море шуміло...* (“Безсонна ніч”). Слово *річка* входить до складної метафори *Розтопленим сріблом блищать річки...* (“Красо України, Подолля!”). Мовний образ *моря* нерідко вибудовано на основі персоніфікаційних зв’язків, як-от: *Тихе море спокою навчило Невгамовнеє серце моє...* (“На човні”). Виявлено також дві власні назви рік – *Дніпро* та *Случ*, котрі, однак, мають різне семантичне навантаження. Перший гідронім не лише називає найбільшу річку, але й виступає символом рідної землі, України, а другий виконує насамперед номінативну функцію, пор.: *Зосталася тільки надія одна: Надія вернутись ще раз на Україну, ... Поглянуть іще раз на синій Дніпро...* (“Надія”); *Передо мною килими чудові Натура стеле, – темнії луги, ... І Случі* рідної веселі береги (“Красо України, Подолля!”).

Рослинний світ зображено за допомогою типових для України назв квітів, дерев і кущів. Частина найменувань квітів в українській культурі набула символічного змісту й асоціюється з коханням, весіллям і весняним оновленням природи (*барвінок*, *рожа* (*роженька*), *рута*, *любисток* та ін.), напр.: *І гіллячко, і віночок Вже вити пора, А іще ж то барвіночку* Для вінка нема ! (“Русалка”); *“Тишся, милий, бо червона рожга – То кохання квітка та розкоші!”* (“На давній мотив”); *Та ще ж квіти не посохли, Рута зелененька – Не журися, дівчинонько, Ще ж ти молоденька!* (“Пісня”).

Слова-поняття *верба*, *дуб*, *тополя*, *сосна*, *калина* позначають природні реалії, виступаючи знаками-етносимволами. Вони нерідко входять до образів-персоніфікацій із дієслівними компонентами *кивати*, *стояти*, *розмовляти*, *співати* тощо, які передають почуття ліричних героїв: *Тихо, журливо кива головою*

Віттям плакучим верба (“Надсонова домівка в Ялті”); *І ти, дубе мій високий, Друже мій єдиний!* (“Конвалія”); *Коло сіл стоять тополі, Розмовляють з вітром в полі* (“Красо України, Подолля!”). Постійна епітетна словосполучка *червона калінонька* зафіксована в рядках, узятих із народної весільної пісні: “*Червона калінонька, А біленький цвіт; Ой чи не жаль тобі, Галю, Молоденьких літ?..*” (“Русалка”).

У збірці виявлено найменування птахів *голубка, соловейко, чайка*, які теж в українській культурі символічно навантажені: *Крил не втинай сизокрилій голубці, Хай вона вільно літа* (“Тішся, дитино, поки ще маленька...”); *Кругом садочки, біленькі хати, І соловейка в гаю чувати* (“Вечірня година”). Типовий епітет *сизокрила* в наведеному прикладі, а також звертання до товаришки *голубко* зумовлені народнопоетичними джерелами: *Прошу, сестрице, тебе, голубко, За старшу дружку до мене, любко!* (“Русалка”).

Рідна країна в поезії Лесі Українки асоціюється з людьми, що тут проживають і яких названо *родиною, братами*: *О люде мій бідний, моя ти родино, Брати мої вбогі, закуті в кайдани!* (“Сторононько рідна, коханий мій краю!”). Найбагатшим на компоненти виявляється синонімічно-варіантний ряд із доміантою *мати* (*матір, мама, матінка, матуся, ненька*), напр.: “*Мамо, чи кожна пташина В вирій на зиму літає?*” – *В неньки спитала дитина* (“Мамо, іде вже зима...”); *І співи матусі, й дитячій мрії... – Він все пригадав...* (“Місячна легенда”). Відзначимо типовий для фольклору юкстапозит *батько-мати*, котрий трапився в рядках твору “Русалка”, стилізованих під народну пісню: *Ой час-пора, отець-мати, Поблагословить, Ой час-пора молоденькій Та гіллячко звить* (“Русалка”).

Чимало зменшено-пестливих утворень слугують для вияву ласкаво-голубливого ставлення письменниці до дітей: *Татусь, цілюючи свою дитинку, Невільничого хліба дав скоринку* (“В’язень”); *Леле, дитинько! Жить – сльози лить* (“Мі (Коліскова *agreggio*)”); *...Як втомиться мати співати дитяті Й закрис утомлені очі* (“Місячна легенда”). Слово *дід* (*дідусь*) за

семантичним навантаженням виходить за межі родинних найменувань і позначає людину-патріота, свідка багатьох історичних подій, носія мудрості та зв'язку поколінь: *Мені ввижається, як в тихім ріднім колі Старий дідусь навча своїх онуків, Про давнину справдешні байки править, Про те, що діялось на нашій світі* (“Коли втомлюся я життям щоденним...”).

Українську дівчину в поезії Лесі Українки переважно зображено в душі народнопісенної традиції: *Коло річки, у садочку Маленька хатина, – У хатині чорнобрива Молода дівчина* (“Русалка”); *Щовечора, як зіронька До місяця сходить, Молодая дівчинонька В садочок виходить* (“Русалка”). Постійні епітети *молода, чорнобрива* виступають типовими маркерами красивої дівчини. Прихильне ставлення до коханої передано за допомогою прикладкового словосполучення *дівчинонька-рожа*, метафоричного звертання *серце*, напр.: *Ой коли ж ми поберемось, Дівчинонько-роже?* (“Русалка”); *Стиснув ручку, махнув веслом, “Прощай, Ксеню, серце!”* (“Русалка”). У збірці використано типові власні імена дівчат і їх варіанти: *Галя, Оксеня, Ксеня, Олеся, Леся, Маруся*.

Для позначення парубка вжито найменування *хлопець*, *козак*: *Сіда хлопець у свій човник, Та бере весельце* (“Русалка”); *Осінь надходить, літо минає, Вже ж за дівчину козак не дбає* (“Русалка”). Зауважимо, що слово *козак* у наведених мікроконтекстах має значення ‘молодий, гарний хлопець’. Власних імен українських хлопців не зафіксовано.

Народну музичну культуру українців певним чином відображають лексеми на позначення музичних інструментів (*кобза*) та виконавців (*кобзар, лірник*): *Може, де кобза найдеться, Що гучно на струни озветься, На струни, на співи мої негучні* (“Si (settina)”); *Там лірник сидів собі долі, – край нього Поводир, хлоп'ятко малеє* (“Місячна легенда”); *Та минав ти, наш Кобзарю, Чужії пороги, Орав свою вбогу ниву, Рідні перелоги*. (“На роковини Шевченка”). *Кобзар* у поезії Лесі – це Тарас Шевченко, а його *кобза* – творчість, яку він присвятив знедоленим українцям і рідній Україні: *Гомоніла твоя кобза Гучною струною,*

В кожнім серці одбивалась Чистою луною (“На роковини Шевченка”). Справедливе твердження поетеси про велике значення Шевченкового слова для прийдешніх поколінь (додамо – і для сучасної незалежної України): *Спочиваєш ти, наш батьку, Тихо в домовині, Та збудила твоя пісня Думки на Вкраїні* (“На роковини Шевченка”).

Кількість екзотизмів, що називають чужоземні реалії (переважно кримськотатарські або східні загалом), незначна. Це загальні назви з мінімальною частотою вживання, які позначають: 1) рослини (*азалія, гіацинт, кипарис, лавр*); 2) тварини (*газель, лев*); 3) споруди й місця перебування людей (*гарем, мінарет*). Зокрема, слова *кипарис* і *лавр* вжито для відтворення кримського пейзажу: *Стали в саду кипариси стіною Оберігати в оселі спокою, Лаври – неначе зсушила журба* (“Надсонова домівка в Ялті”). Серед власних найменувань використано теоніми *Бог, Єгова, Адонай, Ваал, Титан* та ін.: *Дай їм, Боже щоб було все гоже!..* (“На давній мотив”); – *Самсон здійняв безсилі руки І вголос Бога помсти просить: – О Боже помсти, Адонаю!* (“Самсон”); *Де був прикований Титан страшений, Що забажав освіти чоловіка* (“Сон”). Зображуючи події в житті інших народів, Леся послуговувалася кількома іменниками на позначення східних країн і міст у тодішніх варіантах (*Ізраель, Палестина, Йордан*), власними іменами та прізвищами людей (*Даліла, Зарема, Сафо, Самсон, Марія Стюарт*), як-от: *Наш люд напав на вашу Палестину, Тоді надію у тобі єдину Ізраель мав – і ти обороняв країну* (“Самсон”); *Йому назустріч, у жіночому околі, Іде його хорошася Даліла* (“Самсон”); *Остання пісня Марії Стюарт* (“Остання пісня Марії Стюарт”). Це свідчить про високу ерудованість молодої авторки (збірка вийшла, коли поетесі було лише 22 роки).

Отже, мовну картину світу в поетичних текстах збірки Лесі Українки “На крилах пісень” формують одиниці на позначення рідної сторони, найменування географічних об’єктів, рослин і птахів, населених пунктів, людей, обрядів і обрядових предметів тощо. Проаналізовані фрагменти національно-мовної

картини світу відображають етнічне мовомислення поетеси, засвідчують, що вона була Українкою. Відомості “Словника мови Лесі Українки”, укладеного на матеріалі прижиттєвої збірки “На крилах пісень”, уможливають об’єктивне вивчення цього зрізу індивідуально-мовної картини світу. Повну авторську модель світу допоможе окреслити “Словник мови Лесі Українки”, який відобразатиме лексикон творів письменниці всіх родів і жанрів (поезії, прози, драматургії, публіцистики, епістолярію), що становить перспективу дослідження.

ДЖЕРЕЛА

Словник–1 – Словник мови Лесі Українки (на матеріалі збірки “На крилах пісень”). – Частина 1 (А–М) / уклад.: Н. О. Данилюк, Н. В. Іовхімчук, Н. П. Дарчук, Н. Г. Чейлитко, В. М. Сорокін; упоряд. Н. О. Данилюк. – Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2012.

Словник–2 – Словник мови Лесі Українки (на матеріалі збірки “На крилах пісень”). – Частина 2 (Н–Я) / уклад.: Н. О. Данилюк, Н. В. Іовхімчук, Н. П. Дарчук, Н. Г. Чейлитко, В. М. Сорокін; упоряд. Н. О. Данилюк. – Луцьк : Вежа-Друк, 2016.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арутюнова Н. Д. Язык и мир человека / Н. Д. Арутюнова. – 2-е изд., испр. – М. : Языки русской культуры, 1999.
2. Єрмоленко С. Я. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / С. Я. Єрмоленко, С. П. Биби́к, О. Г. Тодор. – К. : Либідь, 2001.
3. Жайворонок В. Українська етнолінгвістика: нариси : навч. посіб. / В. Жайворонок : – К. : Довіра, 2007.
4. Роль человеческого фактора в языке. Язык и картина мира. – М. : Наука, 1988.
5. Соколовская Ж. П. “Картина мира” : системность, моделирование и лексическая семантика / Ж. П. Соколовская. – Ялта : [б. и.], 1999. – Кн. 4.
6. Федик О. Мова як духовний адекват світу (дійсності) / О. Федик. – Л. : Місіонер, 2000.
7. Bartmiński J. Językowe podstawy obrazu świata / Jerzy Bartmiński. – Lublin : Wyd-wo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2000.

REFERENCES

1. Arutjunova N.D. (1999) Jazyk i mir cheloveka [*Language and Human World*]. Moscow: Jazyki russkoj kul'tury, 896 p. (in Russian).
2. Yermolenko S.Ya. (ed.) (2001) Ukrainska mova. Korotkyi tлумachnyi slovnyk lnhvistychnykh terminiv [*Ukrainian Language. A Short Explanatory Dictionary of the Linguistic Terms*]. Kyiv: Lybid', 224 p. (in Ukrainian).
3. Zhaivoronok V. (2007) Ukrainska etnolinhvistyka [*Ukrainian Ethnolinguistics*]. Kyiv: Dovira, 262 p. (in Ukrainian).
4. Serebrjannikov V.A. (ed.) (1998) Rol' chelovecheskogo faktora v jazyke. Jazyk i kartina mira [*The Part of Human being Factor in Language. Language and World Image*]. Moscow: Nauka, 212 p. (in Russian).
5. Sokolovskaja Zh.P. (1999) "Kartina mira": sistemnost', modelirovanie i leksicheskaja semantika [*"Picture of the world": the system, modeling and lexical semantics*], part 4. Jalta, 173 p. (in Russian).
6. Fedyk O. (2000) Mova yak dukhovnyi adekvat svitu (diisnosti) [*Language as spiritual adekvat of world (reality)*]. Lviv: Misioner, 299 p. (in Ukrainian).
7. Bartmiński J. (2000) Językowe podstawy obrazu świata [*Linguistics basis of World Image*]. Lublin: Wyd-wo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 318 p. (in Polish).

Стаття надійшла до редколегії 09.09.16

Nina Danylyuk, Doctor of Philology, Prof.
Lesya Ukrainka Eastern European National University, Lutsk

**Linguistic world view in the poetic texts of Lesya Ukrainka's
collection "On the wings of the songs"**

The article deals with the study of the artistic expressive means of the creation of a linguistic world view in the poetic texts of Lesya Ukrainka's collection "On the Wings of the Songs" (Lviv, 1893). The materials of the lexicographic work "Dictionary of Lesya Ukrainka's Language (on the basis of the collection "On the Wings of the Songs")" in 2 volumes (Lutsk, 2012, 2016) were applied in the study. The nouns used in the microtexts of the dictionary give an opportunity to imagine Lesya Ukrainka's linguistic world view which was modeled on the basis of key words. Lesya Ukrainka's linguistic world view is formed by the names of kinship (мати (матінка, матуся), мама, ненька, отець, син (синьонько), дочка, дід (дідусь), дитя, дитина (дитиньонька), діти (дітки), онуки), рослин (верба, дуб, тополя, сосна, калина; барвінок, рожа (роженька), рута, любисток, конвалія, льон), plants (верба, дуб, тополя, сосна, калина; барвінок, рожа (роженька), рута, любисток, конвалія, льон), animals and birds (кінь, козеня,

корова; голубка, соловейко, чайка), *celestial bodies* (зоря, зірка (зіронька), місяць, молодик), *changes in nature* (зима, літо, день, дощ, вітер), *geographical objects* (балка (балочка), бережок (бережечок), яр (ярочок), гора, круча, бескид; бір, гай, діброва, ліс, луг; річка (річенька, річечка), море), *places of living* (хата, будинок), *utensils* (колиска), *прикрас* (вінок, кораль), *traditional ceremonies and their participants* (дівич-вечір, молода, староста (старостонька), дружка, кобзар, лірник), *abstract notions* (бажання, біда, воля, добро, доля, дух, душа, жаль, журба, мрія) and etc.

The analyzed fragments of the Ukrainian national linguistic world view reflect the ethnic linguistic thinking of Lesya Ukrainka and prove that she was a Ukrainian. The data gathered in the "Dictionary of Lesya Ukrainka's Language" compiled on the basis of the collection "On the Wings of the Songs" enable scholars to study an individual linguistic world view.

Keywords: *linguistic world view, artistic expressive means, key word, epithet, metaphor, symbol, poetic text, "Dictionary of Lesya Ukrainka's Language (on the basis of the collection "On the Wings of the Songs")".*